

«Нагляд за фортечними спорудами та їх утримання у XIX ст.»

**с.н.с. Тимошенко В.К. Національного історико-архітектурного музею
«Київська фортеця»**

Про Київську фортецю можна знайти багато різноманітної літератури: плани, схеми укріплень, архівні документи; як вона будувалася, приводилася в бойову готовність, яке було озброєння та кількість фортечних споруд, хто був комендантом фортеці у різний період її функціонування. Можна сказати, що дослідники попрацювали на славу і відкрили багато цікавих сторінок її історії, але обминули таке важливе на мій погляд питання, як нагляд за фортечними спорудами та їх утримання.

Ця тема залишилася поза їх увагою. Чому? Може тому, що літератури обмаль, не збереглися архівні документи, або вважали, що це не так важливо. Нам про це невідомо. Побудували фортецю, а далі? За фортечними спорудами потрібно наглядати, та утримувати їх в належному стані. Від того як їх утримували залежав не тільки технічний стан споруд, а головне здоров'я тих військових, які там перебували, а подекуди, «проживали» там тривалий час.

Всі військові споруди у фортеці знаходилися під наглядом коменданта, у повному його розпорядженні, під особистим наглядом і відповідальністю. Сюди входили будівлі, які він займав, його управління, польові й гарнізонні війська, лазарети, караульні, а також майно військ. Споруди артилерійського, інженерного, духовного відомства були підпорядковані також коменданту, але найближчий нагляд за ними, зберігання їх у цілісності й у порядку входило до обов'язків місцевого при фортецях керівництва.

До артилерійського й інженерного управління відносилися будівлі зайняті штаб та обер-офіцерами, казенним майном інженерних команд і артилерійських гарнізонів, їх майстерні, арсенали, порохові льохи. Споруди зайняті комісаріатськими військовими госпіталями та службами при них, а також провіантськими магазинами, які належали до місцевих госпітальних і «провіантських» управлінь, нагляд за ними входив до обов'язків особливих «наглядачів», які були при комісіях у госпіталях й «провіантських» магазинах.

Церковні будівлі, які відносилися до військового відомства і належали їм, а також, будівлі для священників, знаходилися у церковному відомстві.

До обов'язків коменданта входило наглядати за всіма кріпосними верками й відповідати за них. Зберігання від пошкоджень, утримання їх у цілісності, покладалося на інженерну команду.

Для нагляду за спорудами комендант призначав офіцерів, гарнізонних інженерів, «вахтерів» і нижніх чинів з військово-робочих рот з подальшим розподілом: у фортеці великі за розміром, що мали важливе значення призначали одного гарнізонного інженера обер-офіцерського звання. До інших фортець призначали вахтера унтер-офіцерського звання, на допомогу

гарнізонному інженеру. У кожній фортеці кількість вахтерів була різною. Це залежало від кількості будівель та чисельності військових. Сторожів у фортеці повинно було бути вдвоє більше ніж вахтерів.

Працюючи в ЦДІА України м. Києва, я знайшла цікавий документ: «Ведомость о числе чинов, положенных для присмотра за воинскими зданиями в крепостях, с показанием ежегодной издержки, требующей на содержание сих чинов»:

«Киевский округ: В Бобруйске – гарнизонный инженер – 1, Вахтеров – 3, 6 сторожей из военно-рабочих. Киев: Гарнизонных инженеров – 2, Вахтеров – 4, Сторожей – 8.

Із цього документа випливає, що у Київській фортеці було 2 гарнізонних інженера, 4 вахтера, 8 сторожів. Цей документ підтверджує нам, що вона мала важливе значення й займала величезну за розмірами територію, порівняно з іншими фортецями. Гарнізонні інженера, вахтери й сторожа із військово-рабочих рот, які повинні були наглядати за військовими будівлями, знаходилися у повному розпорядженні коменданта фортеці і підпорядковувалися тільки йому, він також проводив й атестацію офіцерів. Всі вони були внесені до списків місцевих інженерних команд. Побудова і ремонт фортечних споруд входило до обов'язків інженерних команд, причому, ремонт проводився один раз на рік. Після цього їх приймали до себе ті відомства, яким вони підпорядковувалися.

Будівлі, які були зайняті прибувшими у відрядження до фортеці, або військовим караулом, також були у розпорядженні коменданта. Після закінчення будівництва, все приймали «по подробным описям». Відомства, які їх приймали, зобов'язані були зберігати їх від пошкоджень, утримувати у належному стані й охайності. У Центральному Державному Історичному архіві України у місті Києві зберігається важливий документ – інструкція комендантам фортеці: «Разделение зданий в крепостях и способы предоставляемые коменданту для надзора за оными». Таку інструкцію одержав і комендант Київської фортеці. Для повного і належного відтворення духу документу автор зберігає стилістику його викладення, тобто тексти в даному випадку подаються мовою оригіналу.

«Гарнизонный инженер и вахтер обязаны наблюдать за чистотою в казармах и точным исполнением инструкции со стороны квартирующих. О малейшем же не соблюдении оной должны доносить коменданту для наказания кого следует».

Комендант фортеці повинен був наглядати за тими будівлями, які здавалися у повне розпорядження певним відомствам і разом з комісією робити перевірку. До складу комісії входили: гарнізонний інженер, офіцер від інженерної команди, чиновник відомства, яке займало цю будівлю, чиновник із управління коменданта. Він же повинен був пильнувати за несправністю кріпосних верков й військових споруд як зовні так і всередині. І навіть нічим не зайняті місця у фортеці й на еспланаді завжди повинні утримуватися охайно.

Цікавий такий факт: у військовій частині, яким було виділено приміщення у фортеці, задалегідь направлявся приймальник з командою нижніх чинів. Потім вони всі направлялися до коменданта, який негайно призначав комісію для здачі будівель «по подлинной описи», яка зберігалася в його управлінні, а копію вручали приймальнику.

До складу приймальної комісії входили: гарнізонний інженер, один із членів комісії по опалюванню казарм, плац-майор, або інший чиновник із управління коменданта, і офіцер від інженерної команди. Після цього комісія здавала приймальнику все по списку. Причому перевірялася цілісність, доброякісність, кількість майна і в якому стані вони знаходилися. Так само здавали кухні, пекарні, комори, їдальні, цейхгаузи з амуніцією, меблями, посудом, а також подвір'я із вигрібними ямами, конюшні, сараї. Для здачі і прибирання надавалося всього три дні. Наведені тексти із інструкції коменданту підтверджують нам як дбайливо всі ставилися до своїх обов'язків.

Ретельно слідували за чистотою і робили все для того, щоб не було вологості у будівлях. Про це йдеться у 27 параграфі інструкції по «Догляду та утриманню фортечних споруд».

«Мытье ограничивать вымыванием пятен. Полное мытье допускается раз в год по окончании ремонтных исправлений, когда все люди выведены».

У параграфі 27 інструкції зазначається: « Наблюдение за правильною и своевременною отопкою казенных помещений в крепостях, и за содержанием их в надлежащей сухости возлагается на особое в крепостях комиссии, состоящие в ведение комендантов, которые обязаны наблюдать за точным исполнением со стороны комиссий правил настоящей инструкции не вмешиваясь в частные их распоряжения по сей инструкции».

Цікавим є той факт, що у тих фортецях де кількість споруд невелика комісії там не повинно бути, цим повинен був займатися комендант. В оборонних спорудах фортеці постійно слідували за температурою. На кожен військову казарму й на житлове приміщення потрібно було мати по одному зовнішньому і внутрішньому термометру. Температура вимірювалася зовні і всередині приміщення. Внутрішні показники температури вимірювалися вдень і вночі, а зовнішні - повинні були показувати влітку температуру тепла, а взимку – морозу.

Історія розпорядилася так, що Київська фортеця у бойових діях не приймала участь. Вона тільки приводилася в бойову готовність. Може тому, багато її споруд збереглися до нашого часу. Велика кількість фортечних споруд розташовані на Печерську. Пройшло понад півтора століття, а деякі з них знаходяться у задовільному стані. З документів ми дізналися як дбайливо у ті часи наглядали та утримували в належному стані споруди Київської фортеці і це відіграло немаловажну роль у їх збереженні.

Література:

1. Свод военных постановлений. – ч. 1, кн. 3. – 1869.

2. Фабрициус И. Г. 100 ление военного министерства Главного инженерного управления. Исторический очерк. – Т.VII СПб. – Кн. 1, раздел 4. – 1902.
3. ЦДІА України у м. Києві ф.442, оп. 770, спр 90. Інструкція комендантам фортець: «Разделение зданий в крепостях и способы предоставляемые коменданту для надзора за оными».